

Ce este toleranța? (II)

Jean-Loup d'Autrecourt

4° Scrisoarea anonimă despre toleranță

Conceptul de toleranță este introdus pentru prima oară în 1689, prin *Epistola de tolerantia* (*Scrisoare despre toleranță*) a lui John Locke, filosof empirist anglo-saxon din secolul al XVII-lea, de religie protestantă. Faptul acesta a fost descoperit după moartea filosofului, atunci când s-au studiat arhivele personale și a fost identificat textul respectiv. Scrisoarea fusese publicată încă din timpul vieții, însă fără nume de autor. Asta ca să semnaleze miza, importanța unui astfel de discurs, pericolul care-l păștea pe autor cu toate protecțiile pe care le avea! Mă întreb dacă s-au mai făcut progrese de atunci, în ceea ce privește libertatea de expresie? Prefer să nu răspund deocamdată.

Acesta este documentul în care Locke propune de asemenea o soluție morală, politică și socială, pentru a rezolva problema toleranței. Pentru filosoful britanic, noțiunea de toleranță este solidară cu religia creștină, este legată de conflictele dintre creștini. Pe de altă parte, precizează: „toate acestea și alte lucruri de același gen reprezintă semnele luptei oamenilor pentru putere și autoritate, mai degrabă decât simbolurile Bisericii lui Cristos. Cel care posedă acest lucru [religia], dar căruia îi lipsește caritatea, delicatetea și bunăvoința față de oameni în general, oricât de mult ar afirma credința creștină, acela încă nu este creștin” (*op. cit.*, p. 3). Locke începe prin a critica *intoleranța religioasă*, adică faptul de a încerca mântuirea celorlalți prin tortură, violență, căci „nimeni și niciodată nu va crede că o astfel de atitudine poate să se nască din iubire, din bunăvoință și din milă...” (*idem*, p. 7).

De ce trebuie să fim toleranți față de cei care au opinii religioase diferite? Pentru că faptul este conform Evangheliei (*idem*, p. 9) – argument religios deci. Dar, și aici doream să ajung cu Locke, acesta face o distincție crucială: între puterea Statului și puterea Bisericii (*idem*, p. 9-11). Altfel spus, Locke încearcă să sistematizeze un program de laicizare, de separare a puterii ecleziiale de cea seculară, care fusese deja inițiat din secolul al XIII-lea chiar de Biserica catolică (însă odată cu filosoful englez acest program a fost elaborat în detaliu ca doctrină politică, care avea să fie preluată mai târziu de francezi și aplicată în mod violent la revoluția din 1789). Astfel înțelege Locke să rezolve și conflictele între opinii, credințe și religii diferite.

Căci statul este pentru Locke o societate de oameni constituită cu singurul scop de a conserva și de a promova bunurile lor civile: libertatea, integritatea corporală, averea de genul pământurilor, banilor, imobilelor etc. și ține de îndatorirea magistratului civil să apere aceste drepturi prin legile impuse tuturor indivizilor în particular. Dreptul și suveranitatea puterii civile se reduc și se limitează doar la conservarea și promovarea acestor bunuri, „și nu trebuie sau nu pot în niciun fel să se extindă la mântuirea sufletelor” (*idem*, p. 11). De ce?

Pentru că autoritatea civilă nu este Dumnezeu; deci nimeni nu ar putea să ne prescrie sau să ne impună un cult sau o credință! „Deoarece nimeni nu ar putea, chiar dacă ar dori, să creadă din ordinul cuiva” (*idem*, p. 13). Chestiunea conștiinței este strict individuală, este fidelitatea față de sine însuși, în raport cu propriile convingeri. Într-adevăr grija pentru suflet nu ar putea să-i revină magistratului civil, deoarece acesta acționează sub constrângere, în timp ce religia constă în credința interioară

a sufletului „astfel este natura spiritului uman, încât nu poate fi constrânsă de nicio forță exterioară” (*idem*, p. 13). Magistratul ar putea, la limită, să facă apel la convingere, la argumente, ceea ce este cu totul diferit de faptul de a comanda, de a impune. Toate aceste motive sunt suficiente pentru a susține că puterea Statului privește bunurile civile, terestre, secularizate și că nu trebuie să se atingă nicicum de domeniul bunurilor spirituale. Dar cum intervine toleranța mai concret, în afară de această separație între sacru și profan?

Locke crede că trebuie să îndeplinim niște *îndatoriri* cu privire la toleranță. Prezint aici pe cele mai importante, în număr de patru și foarte succinte:

i) O biserică (lat. *basilica*, tribunal, centru de afaceri; din gr. *basilike*, *basilikos*, regal; lat. *ecclesia*, gr. *ekklesia*, adunare, comunitate, locul celor fideli) funcționează ca o asociație, o societate liberă și voluntară; de aceea poate fi exclus cel care nu respectă legile și regulile societății sau comunității respective (*idem*, p. 23). Însă această excludere nu trebuie însoțită de vorbe injurioase sau violente și care să-l rănească pe cel expulzat sau care să-i distrugă bunurile materiale. De ce? Pentru că bunurile civile (să nu uităm) țin de autoritatea magistratului.

ii) Nicio „persoană particulară nu trebuie să distrugă, sub nicio formă, bunurile altora sub pretext că împărtășește o altă religie sau că practică alte rituri”; deoarece drepturile lui de cetățean nu țin de religie (*idem*, p. 25). Trebuie practicată o toleranță mutuală (reciprocă) între persoanele particulare, dar de asemenea între comunitățile religioase. „De aceea pacea, echitatea, prietenia, trebuie să fie cultivate întotdeauna fără privilegii și într-un spirit de egalitate, între diversele biserici, ca și între simpli particulari” (*idem*, p. 27).

iii) Nu trebuie să confundăm societățile religioase cu societatea civilă, laică; una nu ar putea să interfereze, să acționeze asupra celeilalte. Biserica trebuie să dea dovadă de toleranță față de laici.

iv) Nici magistratul, nici prințul, nici Statul nu ar trebui să ne impună care ar fi cea mai bună cale de mântuire a sufletelor noastre; ei nu dispun de competențele necesare; faptul nu depinde decât de propria noastră conștiință. Și chiar dacă magistratul ar avea dreptate să-mi impună calea cea bună de urmat, „dacă nu sunt convins înlăuntrul inimii mele, aceasta nu reprezintă pentru mine o cale de mântuire” (*idem*, p. 47). Este vorba deci prin aceste argumente de a-i elibera pe oameni de dominația pe care o exercită unii asupra celorlalți în domeniul religios.

Problema filosofică pe care aș dori să o semnaliez, și care transpare imediat pentru cititorul atent, este că Locke acordă o extensie conceptuală noțiunii de toleranță, care nu-i este proprie acestei noțiuni. Astfel remarcăm că vorbește de: pace, prietenie, echitate, egalitate, libertate, mutualitate etc. Altfel spus, acestea sunt valori morale care nu intră în câmpul semantic al conceptului de toleranță. Pe scurt, atunci când filosoful englez face elogiu acestor noțiuni, când încearcă să o definească, ajunge la altceva decât semnificația ei proprie. Acest procedeu de „valorizare” forțată a toleranței este de fapt o eufemizare ratată, avortată, care se transformă până la urmă fie în antifrază, fie în oximoron.

Pe de altă parte, aportul lui Locke este crucial, deoarece prin distincțiile sale conceptuale, propune o soluție cu privire la conflictele de credințe, de religii, de opinii și de ce nu de idei. Teza sa fundamen-

tală rămâne aceasta a „separației” benefice între dimensiunea secularizată și aspectul transcendent al lumii noastre, între profan și sacru. De aceea textul său ar fi trebuit să se intituleze mai degrabă „Scrisoare despre separarea puterilor în Stat”. Căci toleranța nu pare posibilă decât ca „toleranță mutuală”, reciprocă. Or ca bun logician, am amintit deja faptul că această relație nu este simetrică din punct de vedere logic. Toleranța pe care o am față de un individ, nu implică în mod necesar o atitudine la fel de tolerantă din partea lui față de mine. Ba chiar, gestul poate fi interpretat ca o încurajare, ca o lașitate, ca un semn de slăbiciune, ca o indiferență sau ca o atitudine laxistă, care-i alimentează intoleranța.

5° Voltaire și intoleranța

Câteva exemple din istoria filosofiei confirmă foarte bine acest fapt trist: cei care au promovat toleranța fie au făcut confuzii conceptuale, fie au fost ei înșiși cei mai intoleranți indivizi. Este cazul lui Voltaire, un scriitor al cărui renume depășește cu mult valoarea sa artistică. Deja nu este un filosof și deci nu trebuie să-i pretindem ceea ce nu ne poate oferi. Dar el nu este nici scriitor, ci jurnalist *avant la lettre*. Nu este niciun fel de provocare, știu că presa încă nu exista pe vremea aceea (sec. al XVIII-lea); dar tocmai de aceea, consider că a fost un fel de precursor. Prolificitatea impresionantă, stilul naiv, dezlânat, ideile simpliste, impetuoșitatea și febrilitatea juvenile, concepțiile confuze, contradictorii, intransigența, impostura intelectuală, manipularea, gustul obsesiv pentru actualitate, efemer și futilități, și în fine intoleranța sunt doar câteva din defectele acestui scriitor. El a produs atât de mult încât ne putem întreba „când a avut timp să citească tot ceea ce a scris”?

A redactat *Tratatul toleranței* (*Le Traité de la tolérance*) în 1761, cu un titlu pompos, care trimite la ideea de studiu sistematic, organizat, analitic, documentat. Or, în realitate este vorba de o compilație de articole, amintiri, eseuri, pamflete scrise cu ocazia unor scandaluri juridice din epocă. Voltaire a avut un gust foarte rafinat pentru scandalurile vulgare. Din păcate, presa de scandal din zilele noastre își ignoră cu desăvârșire originile. Aceeași isterie și nevroză comunicațională, repetiția alienantă, de tip voltairian, o regăsim în mass-media contemporană.

Firul central al amalgamului numit „tratat” îl constituie un proces, cunoscut ca „Afacerea Calas” după numele familiei implicate: într-o familie de catolici din Toulouse are loc sinuciderea fiului; părinții sunt acuzați pe nedrept că ar fi ucis fiul convertit la protestantism și, din erori în erori juridice, se ajunge la un proces religios, care se sfârșește cu condamnarea la moarte a familiei. Faptul dă apă la moară jurnalistului Voltaire, care demonstrează astfel unde duce intoleranța religioasă. Ca să arate că are dreptate cu orice preț, el falsifică și amplifică datele procesului, iar atunci când se descoperă erorile judiciare, tace mâlc, nu mai revine asupra faptului. Pe urmă face incursiuni prin istorie, la romani, la turci, peste tot. Romanii și-au demonstrat toleranța lor chiar și atunci (sau mai ales) când i-au persecutat pe creștini; îl reabilitează astfel și pe nebunul de Nero. La fel și cu turcii! Ba chiar dacă i-au decapitat pe creștini, spune Voltaire, faptul nu a fost constant, deci turcii au fost totuși toleranți; și tot așa. Atât ar mai lipsi, să le aducem un omagiu cu această ocazie. Este adevărat că nu-i putem învoia jurnalistului francez problema armenească, din secolul XX, dar putem fără ezitare să-l taxăm de impostură, de ipocrizie și de fanatism.

Totuși cred că trebuie să-i acordăm circumstanțe

atenuante: faptul că nu are talent, faptul că a suplinit prin cantitate lipsa de calitate, faptul că a avut intenții bune, faptul că a muncit mult, a scris pagini multe, a dat din coate, s-a zbatut, s-a agitat, îi diminuează cu mult responsabilitatea; poate că este și vina societății, a condițiilor socio-economice, a educației, a obscurantismului. Să nu-l condamnăm. Și insist, mai ales să nu-i pretindem ceea ce nu are. El nu numai că nu a înțeles ce înseamnă toleranța, dar modul în care a militat pentru această ideologie a fost printre cele mai intolerante cunoscute. Însă nu este sigurul; o să mai vedem și alții. Chiar și atunci când scrie *Dicționarul filosofic* (ce pretenție!), la pagina 325, spune în mod confuz și grandilocvent: „Ce este toleranța? Este apanajul umanității. Noi suntem toți frământați [constituiți] din slăbiciuni și erori; să ne iertăm unii altora în mod reciproc prostiile noastre, aceasta este prima lege a naturii”. Caragiale *mon ami*. Eu l-am iertat. Orice comentariu, mi se pare inutil. Cum să confunzi natura și cultura, natura cu morala, iertarea reciprocă cu toleranța? Însă aceste reacții confuze nu sunt întâmplătoare, ele provin chiar din noțiunea de toleranță, care trebuie deci supusă unei critici conceptuale.

6° Critica toleranței

Să vedem mai întâi care este presupuziția filozofică, ce concepție se ascunde în spatele acestei noțiuni? Oricât de surprinzător ar părea, relativismul cultural și moral se bazează pe această idee de toleranță. Însă relativismul împins până la capăt, faptul este cunoscut din antichitate, duce la nihilism; este poziția unui Protagoras sau a unui Gorgias. Pe lângă valorile binecunoscute, ca libertatea de expresie, gândirea liberă, libertatea de conștiință, pluralismul credințelor și opiniilor, respectul diversității, eclecticismul, se introduce o nouă valoare (toleranța) astfel încât să fie asigurată coexistența unor credințe diferite într-o aceeași societate. Numai că toleranța pare să le anuleze pe celelalte.

Problema vine din faptul că societățile (vezi Locke) sunt constituite după principii unificatoare, de împărțire a unor valori comune. Chiar și un pozitivist radical ca Auguste Comte (sec. al XIX-lea) avea să susțină ceva asemănător: în vederea constituirii unei „societăți sănătoase”, care să nu sufere de „patologia ideilor contradictorii”, Comte a propus ideea „salvatoare” de *gândirea unică*, o nebunie bineînțeles, dar care s-a realizat mai târziu cu ideologiile totalitare. Coexistența, coabitarea unor opinii și credințe diferite, a unor obiceiuri și moravuri diferite pare să se opună chiar ideii de *societate*, după Comte. De ce? Pentru că se opune coeziunii sociale, produce sfărâmarea societății civile în comunități; de unde și comunitarismul.

Pe de altă parte, valorile morale au existat deja de când există filosofia: altruismul, prietenia, respectul celuilalt, curiozitatea și admirația față de ceea ce este diferit, umanismul, demnitatea omului, justiția, eclecticismul! Atunci de ce se face apel la toleranță? Ce poate oferi aceasta în plus? Exemplele oferite de tehnică și de științe sunt foarte numeroase, prin care se vede că noi căutăm mai degrabă precizia, exactitudinea și eliminăm aproximația, vagul, eroarea. Odată depășit pragul de toleranță în fabricarea unei piese, se transformă piesa respectivă în rebut. Eroarea este intolerabilă atunci când este tehnică sau științifică. Ea se opune de asemenea perfecțiunii, ameliorării, educației; lista antonimelor valorizante este foarte lungă. Cum am mai spus deja, în domeniul biologic, sistemul imunitar de apărare al organismului nu tolerează virusii sau anumite bacterii care amenință chiar existența organismului.

Aparent toleranța este o recunoaștere a opiniilor și credințelor indivizilor, când în realitate ea este mai degrabă o manieră de a se comporta în societate, într-un sistem social. Cui servește această „valoa-

Dorel Găină

Halta (1978)

re”? Ce ne oferă în plus? Pentru cei care fac efortul de a o practica, faptul duce la o anumită indiferență față de ceilalți care permite evitarea intoleranței. Însă pentru cei care nu o respectă, faptul le conferă avantajul de a reuși să impună propriile lor credințe celorlalți, care sunt toleranți. Această atitudine este tradusă foarte bine de fraza lui La Fontaine: „Il est méchant cet animal, il se défend quand je l’attaque!” (Ce animal rău, se apără când îl atac!).

Deci ce trebuie să facem? Să tolerăm erorile sau să iertăm, să scuzăm, să luăm apărarea, să disculpăm? Toleranța induce conflicte de interes! Ideile sunt în mod necesar conflictuale; dezbateră, polemica, disputa, confruntarea sunt tot atâtea forme de expresie a dialogului, a discuției, a schimbului de idei. La origine, toleranța avea drept obiect doar credințele. Însă problema este imediată, deoarece nu există nimic mai intolerant decât credințele. Ca filosof eu sunt capabil să modific ideile mele sau ale adversarului, cu ajutorul argumentelor, al demonstrațiilor; dar nu voi reuși niciodată să modific credințele cuiva; de altfel nici nu este interesant să procedăm astfel. Credințele sunt cele mai stabile, ba chiar imposibil de contestat. Suntem gata să ne adaptăm cunoașterea rațională despre lume, să ne schimbăm teoriile științifice, pentru a le face coerente cu credințele noastre, tocmai pentru că acestea din urmă sunt mai durabile decât cunoștințele noastre.

O altă problemă a toleranței este că între aceasta și *ipocrizie* nu este decât un pas. Ea se poate traduce de asemenea prin *indiferență*, ba chiar prin *lașitate*. Dar cel mai grav este raportul pe care îl are cu *deriziunea*: cel care se întoarce la el acasă, între prieteni și își râde sau își bate joc pe din dos de ceea ce a spus sau de ceea ce a făcut cuate, cu toate că pe față s-a purtat politicos, a fost tolerant. Figura emblematică a derizivului este comicul, actorul (gr. *hypocritès*). Prin glumele sale el devine simpat și adulat de toată lumea, dar în realitate el își bate joc de toată lumea, căci comportamentele celorlalți sunt supuse derizivului, fără niciun fel de toleranță. Atunci prin ce putem înlocui toleranța, această noțiune dotată cu false sugestii morale?

7° Adevăratele valori morale

De câte ori s-a încercat definirea noțiunii de toleranță s-a ajuns prin extensie la noțiuni diferite, care nu numai că au depășit-o, dar exprimă efectiv niște valori morale veritabile, diferite, la care aspiră în fond (sau ar trebui să aspire) chiar cei care apără această noțiune, însă o fac într-un mod confuz, intuitiv. Ei ignoră de exemplu, că la Kant (sfârșitul secolului al XVIII-lea), *cosmopolitismul*, *libertatea expresiei* sunt noțiuni apărute în mod explicit, în

timp ce toleranța nu are cum să le presupună sau să le implice. Ce spune Kant? Filosoful german propune o maximă simplă dar profundă pentru fiecare: să „gândească prin sine însuși”. Într-un text cunoscut, „Ce înseamnă să ne orientăm în gândire?” (p. 68-72), el apără această maximă a autonomiei de gândire, a faptului că gândirea trebuie să-și urmeze propria lege. De ce? Aici se află un răspuns subtil, superior ideii de simplă toleranță: dacă nu gândesc prin mine însumi, atunci risc să urmez legea impusă de altul!

Toleranța nu este o virtute morală, însă are un raport cu morala pentru că privește modurile de comportament, felurile de a acționa, moravurile unei societăți. Aș spune că toleranța are pretenții morale, însă este vădit imorală. Noțiunea nu apare în tratatele de etică și nici nu constituie o concepție elaborată, clară din punct de vedere sociologic, nu mai vorbesc de nivelul metafizic. Ea este solidară cu perspectiva relativistă asupra lumii, altfel spus cu nihilismul sofistilor antici, dar și cu nevrozele unui Aug. Comte sau isteria unui Nietzsche. Aparent și Cioran, cel mai mare scriitor francez contemporan, ar intra în aceeași tagmă; în realitate el și-a convertit nevroza în stil literar și astfel i-a surclasat pe toți; chiar și detractorii lui îl citesc cu plăcere. Toleranța este incompatibilă cu adevărul, care nu suportă abateră, aproximația, eroarea, inexactitatea. Astfel ea reprezintă „valoarea” de bază a relativismului și deci a nihilismului (cine neagă adevărul, neagă totul, chiar și existența, omul, Dumnezeu).

Toleranța se auto-respinge, se contrazice prin ea însăși, deoarece cel care este relativist și tolerează opiniile și credințele celorlalți, trebuie să renunțe la ale sale. În fine toleranța este o relație interumană lipsită de simetrie din punct de vedere logic, adică inumană. Or dacă nu există reciprocitate în relațiile mele cu celălalt, nu există nici cooperare, nici coexistență armonioasă; astfel relația bazată pe toleranță se auto-distruge. Nu se întâmplă la fel atunci când facem apel la *prietenie*, la *generozitate*, la *înțelegerere*, la *respect*, la *altruism*, la *admirație*, la *curiozitate*, ca să nu mai spun de *iubire*, în relațiile cu semenii noștri. Toate aceste relații dezvoltă și multiplică posibilitățile de reciprocitate. De exemplu, prietenia generează prietenie, însă toleranța nu dă naștere toleranței.

Deci toleranța este o noțiune problematică, prea ambiguă și conotată negativ în plan filosofic, cu toate că pretinde sau sugerează iluzii pozitive. Trebuie utilizată cu atenție, precizându-se sensul de fiecare dată pentru a se evita neînțelegerile, confuziile. Toți cei care au apărut această noțiune, fie au

confundat-o cu alte concepte care nu au niciun raport cu ea (respectul, eclecticismul, spiritul larg, sincretismul etc.), fie s-au manifestat în mod agresiv, intolerant. Am văzut cazul lui Voltaire. Dar în epoca contemporană, cele mai periculoase ideologii au revendicat această noțiune, bineînțeles în mod absurd, cu efecte aberante, cu incoerențe interne evidente.

Este cazul lui H. Marcuse (unul dintre cei trei „M”: Marx profetul, Mao practicianul și Marcuse teoreticianul). Acest ideolog german propune expresia de „toleranță represivă” pentru ca astfel să justifice (tot el spune) toleranța violenței revoluționare, dictatura poporului. Să nu-ți vină să crezi. El afirmă, ca în teatrul absurdului, că trebuie să fim toleranți față de ideologia de stânga și intoleranți față de cea de dreapta. Deci nea Iancu avea dreptate. Și mai frumos îi zice moșu’ John Rawls (filosof american), că adică „trebuie să tolerăm intoleranța, altfel ar însemna să dăm dovadă de injustiție civilă”. Fără comentarii! Mai întâi pentru că este clar, mai apoi pentru că nu merită.

Totuși nu există nimic pozitiv în această noțiune? Ba da există, însă prea puțin: faptul că afirmarea toleranței apare ca o denunțare directă a intoleranței! Într-adevăr trebuie să se facă apel la toleranță doar în cazuri de extremă urgență, în cazuri de compromis politic, atunci când nu se poate găsi imediat o soluție onorabilă, cu scopul de a calma spiritele, de a înceta un conflict armat, sângeros. Altfel spus, în situații limită, se face apel la acest *minimalism moral*, dar cu riscul știut de a furniza toate premisele unei viitoare răzbunări. Căci *toleranța este sursa răzbunării* și ca atare este o sursă de imoralitate. Cei care nu mă cred, nu au decât să meargă cu Voltaire, Marcuse și Rawls în casele de toleranță, la bordel.

Bibliografie sumară

L’Edit de Nantes, (1598-1599), éditions Héraclès, 1998.

Encyclopédie philosophique universelle, Les Notions, «La tolérance», p. 2610-2611.

Cioran, «Généalogie du fanatisme», în *Précis de décomposition*, *Šuvres*, Paris, Gallimard, p. 581-583.

Guillemain B., «Tolérance», *Encyclopædia Universalis*, p. 883-885.

Kant, *Que signifie s’orienter dans la pensée?*, tr. fr., Paris, GF-Flammarion, 1991.

Locke, *Lettre sur la tolérance*, Paris, PUF, 1995 (1965); text bilingv latin-francez.

Marcuse H., *Critique de la tolérance pure*, Paris, Nizet, 1969.

Voltaire, «Traité sur la tolérance», XIV, în *L’affaire Calas*, Paris, Gallimard, 1975.

Vif, februarie-décembrie 2009